

MARKAZIY OSIYO XALQLARI ETNIK TARIXINI O'RGANISHDAGI MUHIM MANBAALAR

Saydqulova Sevara Ilhomjonovna

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti magistranti
sevarasaydqulova@gmail.com*

Аннотация

В данной статье рассматриваются источники, дающие сведения об истории народов Средней Азии с древнейшего периода до начала XVII-XVIII вв

Из вышеперечисленных источников образ жизни и занятия древних жителей Средней и Центральной Азии, народы, переселившиеся туда, их расселение и смешение с местными народами, обычаи, духовные и религиозные воззрения, характер края, позволяет изучать и освещать информацию о городе и его социальных, экономических и политических аспектах.

Ключевые слова: Этнология, зороастризм, Авеста, древняя Бактрия, Хорезм, Сугдияна, Канкия, Байт-уль-Хикма, Чингисхан, Амир Темура и Тимуриды Средняя Азия, Средняя Азия

Annotation

This article discusses sources that provide information about the history of the peoples of Central Asia from the ancient period to the beginning of the XVII-XVIII centuries

From the above sources, the lifestyle and occupations of the ancient inhabitants of Central and Central Asia, the peoples who moved there, their resettlement and mixing with local peoples, customs, spiritual and religious beliefs, the nature of the region, allows you to study and cover information about the city and its social, economic and political aspects.

Keywords: Ethnology, Zoroastrianism, Avesta, ancient Bactria, Khorezm, Sugdiyana, Kankiya, Bayt-ul-Hikma, Genghis Khan, Amir Temur and Timurids Central Asia, Central Asia.

Markaziy Osiyo ayni hududlarda yashovchi qadimgi aholi azalgan kelib chiqishi, turmush tarzi, madaniyati va diniy qarashlari jihatidan bir birlariga juda yaqin hisoblanadi. Akademik A.Asqarovning ta'riflashicha "Ushbu hududda yashovchi xalqlarni ildizi turkiylarga borib taqaladigan ulkan va mustahkam bir daraxtning turli shoxlaridir" ularning tarixi va kelajagini bir birladan ayro tasavvur qilib bo'lmaydi.

Markaziy Osiyo xalqlarining eng qadimgi ajdodlari to'g'risidagi ma'lumotlarni juda kam uchratish mumkin. Aksaryat ma'lumotlar antik davr mualliflari Miletlik Geketey qadimgi Yunon va Rim tarixchilari Geradot, Arrian, Ptolomey va Ktesiylarning asarlarida dastlabki ma'lumotlar uchraydi. Unda sak va massaget qabilalari, Qadimgi Xorazm, Baqtriya, Sug'diylar to'g'risida ayrim ma'lumotlar keltirilgan. Xususan, milloddan avvalgi VI asrda tarix maktabi vakillaridan biri Gikateyning "Yer kurrasi tasviri" nomli asarining Osiyoga bag'ishlangan qismida qadimgi Xorazmiylar haqida birinchi ma'lumotlar berilgan.¹

¹A.Asqarov "O'zbek xalqining keli chiqish tarixi ". "O'zbeiston".T:2019 y.,102 .B

1-TOM, 10-SON

Shuningdek, Markziy Osiyo xalqlarining eng qadimgi ajdodlari va ularning turmush tarzi urf-odati hamda marosimlari to'g'risidagi noyob ma'lumotlar Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi "Avesto"da ham keltirilgan. "Avesto" qadimgi tarix, din, etnografiya, ahloqiy-falsafiy qarashlar, astronomiya, ilohiyot va boshqa ko'plab sohalar uchun qiziqarli ma'lumot bera oladi. Avestoda qadimgi geografik hududiy tushunchalar – etnik tushunchalar va viloyat nomlari, ijtimoiy iqtisodiy munosabatlar ham muhim o'rin egallagan. Avesto jamiyatning ijtimoiy tarkibi O'rta Osiyo xalqlari etnogenezi va ilk davlatchilik tarixi uchun noyob manbadir"²

Bundan tashqari, Markaziy Osiyo xalqlari haqidagi ma'lumotlarni milloddan avvalgi VI-I asrlardan to arablar bosqinigaacha bo'lgan davrlardagi Eron podshohligiga oid qoyatosh bitiklari, Xitoy yilnomalari, Xitoyning g'arbdagi o'lkalarga yuborgan xufiyalari Chjan Szyan, Syuan Szan va Xitoy Chaolarning sayohatnomalari, Rim tarixchi va geograflarining asarlari, hamda, Sosoniylar Eronning forsiy-pahlaviy va qadimgi turkiy yozma yodgorliklarda uchratish mumkin. Bunga misol qilib, Doro I ning Suza shahridagi podshoh saroyida o'rnatilgan haykallaridagi yozuvlarida Baqtriya, Sug'diyona va Xorazmdan tashqari " Baliqchi va tuproq o'lkasi saklari" tilga olingani haqidagi ma'lumotlarni ko'rish mumkin.

Xitoy tarixchisi Sima Syan o'zining "Tarixiy xotira" asarida (Qang davlari) Kankiyaliklarning turmush tarzi haqida fikr yuritib "ular urf-odatlari bo'yicha yuechjilarga o'xshab ketadi", deb yozadi. Bundan tashqari, Xitoy manbalarida Kankiya Kangjoy deb atalib, Sima Szyan o'z xotiralarida kangjoylarning joylashishi, harbiy kuchi, urf-odati, ularga qo'shni xalqlar to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan.³

Markaziy Osiyo to'g'risidagi ma'lumotlarni nafaqat qadimgi Yunon, Rim, Eron, Xitoy va Arab tarixchi olimlari balki o'zimizning Mavrounnahrdan yetishib chiqqan olim va allomalarimizning bizga meros qoldirgan asarlarida ham uchratish mumkin. Mashhur matematik olim Muhammad Muso al-Xorazmiy, Abu Nasr Farobiy, ensiklopedist olim Abu Rayhon Beruniy va buyuk tabib Abu Ali Ibn Sino, geograf va astronom Al-Farg'oniylarning asarlarida xususan, o'zbeklar va Markaziy Osiyoning boshqa xalqlari, ularning maishiy turmush tarzi va urf-odatlari va madaniyatining ayrim jihatlari keltirib o'tilgan. Bularning orasida mashhur siymo Muhammad Muso al-Xorazmiyning geografiya, tarix va etnografiya sohasidagi xizmatlari beqiyos. Bog'doddagi mashhur Ma'mun akademiyasi "Baytul al-hikma"ning eng yirik namoyondalaridan sifatida tanilgan va 70 dan ziyod dunyo atlasini tuzishda rahbarlik qilgan al-Xorazmiy tomonidan tuzilgan xarita "Dunyo xaritasi" yoki "Ma'mun dunyo xaritasi nomi bilan mashhur bo'ldi."⁴

IX-X asrlarga kelib Qoraxoniylar davrida ham ilmiy-madaniy markazi hisoblangan Qoshg'arda fan adabiyot va san'at rivojlandi. Mana shu davrda yozilgan Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'atit turk", Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" va Ahmad Yugnakiyning "Hibat ul-haqoyiq" asarlari turkiy yozma adabiyotning tamal toshini qo'yish bilan birga, uning kelajagini ham belgilab berdi. Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'atit turk" asarida til xususiyatlari ayniqsa Yettisuv, Sharqiy Turkiston va Enasoy havzalarida yashagan turkiy xalqlarning maqol, ashula va tillaridan

² A.Asqarov "O'zbek xalqining keli chiqish tarixi ". "O'zbekiston".T:2019 y.,94-95. B

³ A.Asqarov "O'zbek xalqining keli chiqish tarixi ". "O'zbekiston".- T:2019 y. 661.B

⁴ A.X.Doniyorov, O.B.Bo'riyev, A.A.Ashirov "Markaziy Osiyo xalqlari etnologiyasi" "NIF MSH". T: 2020 y. 15.B

1-TOM, 10-SON

namunalar asosida yozilgan. Shu bilan birga, asarda Toshkent vohasi, Farg'ona va Zarafshon vodiysida yashagan turkiy aholi to'g'risida misollar uchraydi.⁵

Shuningdek, Markaziy Osiyoning mahalliy aholisi ijtimoiy-siyosiy hayoti, etnotoponimiyasi, diniy e'tiqodlari va etnik qiyofasi hamda ayrim etnoslar (elat va qabilalarga oid qimmatli etnografik materiallar Abu Bakr Narshaxiyning "Buxoro tarixi" asarida ham qimmatli ma'lumotlar keltirilgan.

Shuningdek, mo'g'illar iste'losi tufayli Mavrounnahr iqtisodiy ham madaniy hamda ma'naviy tomondan tanazzulga uchradi. Qudratli imperiya tashkil qilgan Amir Temur va uning vorislari hukmronlik qilgan davrda Markaziy Osiyo, shu jumladan, O'zbekiston yirik madaniyat markaziga aylandi hamda boshqa mamlakatlar bilan savdo va diplomatik aloqalar har tomonlama kuchaydi. Ushbu yuksalish asnosida Amir Temur va temuriylar davrida yozilgan va ushbu davr haqida qimmatli ma'lumotlarni o'zida jamlagan salmoqli asarlar yozildi. Sohibqiron tomonidan yaratilgan "Temur tuzuklari" davlat boshqaruvi boshqa mamlakatlar bilan diplomatik aloqalar qo'shin tuzish va uni boshqarish to'g'risidagi noyob manba hisoblansa, saroy tarixchisi bo'lib, Temuriylarga xizmat qilgan Hofizi Abro'ning "Zubdat ut-tavorix" ("Tarixlar qaymog'i") nomli yirik tarixiy-geografik asarida ham juda qimmatli ma'lumotlarni bilib olish mumkin. Asarda Mavrounnahr shahar va tumanlarining geografiyasi bilan birga yirik shaharlarini ta'riflab o'tgan. Masalan, asarda Samarqandning qisqacha tarixidan so'ng shahar va uning atroflari, qal'alar, saroylar, masjidlar, bog'lar va qishloqlar ta'rifi berilgan. Buxoro haqida gapirilganda, asosan, aholining kundalik mashg'uloti va turmush tarzi tasvirlanadi. Muallifning yozishicha, "Buxoro mevasi hamma mevalardan yaxshi va shirindir, xususan, Buxoro olxo'risi butun yer yuziga tarqalgan, u yerda qaynatilgan qiyomni asaldan farq qilib bo'lmaydi" deya ta'riflagan.

Hofiz Tanish Buxoriyning "Abdullanoma" (Sharafnomai shohiy) asarida boshqa manbalarda uchramaydigan turli tarixiy etnologik materiallar keltirilgan. XVI asr boshlarida Dashti Qipchoq o'zbek urug'larining Movarounnahr hududiga kirib kelishi, ularning etnik tarkibi, joylashgan hududlari, turmush tarzi va urf-odatlar haqida Mas'ud ibn Qo'hisoniyning "Tarixi Abulxayrxoniy", Muhammad Solihning "Shayboniyнома" islom madaniyati, fani, adabiyoti va she'riyatida muhim rol o'ynagan Umar Xayyom va Nosir Xisravlardan keyingi buyuk donishmandlardan Xoja Ismoil al-Buxoriy, Hakim at-Termiziy, Ahmad Yassaviy, turkiy she'riyat mulki sultoni Alisher Navoiy kabilar ham etnologik lavhalarga boy asarlarini yaratgan.

Xulosa qilganda, Markaziy Osiyo xalqlarining tarixiy ildizlari juda uzoq davrlarga borib taqaladi. Mazkur hududda yashovchi xalqlarning tarixini o'rganishda o'zga mamlakatlarda yashagan tarixchi olimlar, sayyoh va geograflarining asarlari, qo'lyozma bitiklar bilan birga, yurtimizda yetishib chiqqan alloma va olimlar-ru, tarixchilarning asarlarining o'rni muhim sanaladi. Mamlakat tarixini chuqur bilish nafaqat har bir tarixchining balki shu mamlakatda yashovchi har bir fuqaroning burchidir. Chunki, tarixni yaxshi bilmay turib kelajakni qurib bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. A. Asqarov "O'zbek xalqining kelib chiqish tarixi".- Toshkent: "O'zbekiston" 2019.
2. A. Asqarov "O'zbek xalqining kelib chiqish tarixi".- Toshkent: 2015.

⁵ A.Sagdullayev. "Qadimgi O'zbekiston ilk yozma manbalari" - Toshkent. "O'qituvchi". 1996 y

1-TOM, 10-SON

3. A. Asqarov. Ahmedov.B.A “O‘zbek xalqining kelib chiqish tarixi”.- Toshkent: “O‘zbekiston Ovozi” 1994.
4. Doniyorov.A.X Markaziy Osiyo xalqlari etnologiyasi va etnogenezi va etnik tarixi. Darslik – Toshkent TDSHI. 2009
5. Ergashevna, S. N. (2021). LATEST DEVELOPMENT OF THE ART OF BAKHSI IN UZBEKISTAN. ANGLISTICUM. *Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies*, 10(8), 49-55.
6. K.Shoniyozov. O‘zbek xalqining etnogeneziga oid ba’zi nazariy masalalar. O‘zbekiston ijtimoiy fanlar. 1998.№6
7. Ismadiyarov, Y., Nabiulina, L., Matnazarova, M., Mulahtmetov, R., Suleimenova, U., & Satimbekova, A. (2021). Multicomponent Structural and Logical Model of Innovative Management in Higher Education and the Mechanisms for its Implementation. *Известия высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности*, (3), 187-195.
8. Markaziy Osiyo tarixi: Manbashunoslik va tarixshunoslik izlanishlari. 5-ilmiy to‘plam. M.Ishoqov.Toshkent: 2012
9. Sabirova, N. E. (2022). Xorazm vohasida baxshi ijrochiligi genezisi. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(1), 656-663.
10. Tarixiy manbashunoslik, tarixnavislik tarixiy tadqiqot metodlari va metodologiyalarining dolzarb masalalari. 9- ilmiy to‘plam. Ishoqov. Toshkent: 2017 – 437 b.
11. Doniyorov. A.X. Bo ‘riyev B.O. Ashirov. A.A. Markaziy Osiyo xalqlari etnologiyasi. Toshkent: 2020

